Ministero degli Affari Esteri
e della Cooperazione Internazionale

2026 | Sažetak izvještaja o evaluaciji

Evaluacija utjecaja – ZAPADNI BALKAN

Albanija:
„Institucionalno jačanje Ministarstva poljoprivrede za upravljanje sigurnošću hrane" AID 12201 (SAFIAL)
„Savez za razvoj i promicanje obiteljskih poljoprivrednih gazdinstava u sjevernoj Albaniji" AID 10916 (ALLEANZA)

Bosna i Hercegovina:
„Dalje mjere podrške fitosanitarnom sektoru u Bosni i Hercegovini radi usklađivanja s evropskim standardima" AID 11681 (PHYTO BiH)

microfinanza

OSNOVNE INFORMACIJE O TRIMA INICIJATIVAMA

NAZIV PROGRAMA	***Institucionalno jačanje Ministarstva poljoprivrede za upravljanje sigurnošću hrane – AID 12201 (SAFIAL)***
LOKACIJA PROGRAMA	Albanija (Tirana i Drač)
JEZIK PROGRAMA	italijanski/engleski
PLANIRANO TRAJANJE	36 mjeseci
STVARNO TRAJANJE	38 mjeseci (VNO)
KANAL FINANSIRANJA	multibilateralni
VRSTA FINANSIRANJA	bespovratna sredstva
UKUPNI BUDŽET	2.400.000,00 EUR
PROVEDBENA ORGANIZACIJA	**CIHEAM Bari**
CILJEVI ODRŽIVOG RAZVOJA	SDG 2 (T.2.4; 2.a); SDG 3 (T 3.9; 3.d)

NAZIV PROGRAMA	***Savez za razvoj i promicanje obiteljskih poljoprivrednih gazdinstava u sjevernoj Albaniji – AID 10916 (ALLEANZA)***
LOKACIJA PROGRAMA	Albanija (Skadar i Lezhë)
JEZIK PROGRAMA	italijanski
PLANIRANO TRAJANJE	36 mjeseci
STVARNO TRAJANJE	44 mjeseca (VNO)
KANAL FINANSIRANJA	bilateralni, član 26.
VRSTA FINANSIRANJA	Bespovratna sredstva na prijedlog organizacije civilnog društva
UKUPNI BUDŽET	1.670.000,00 EUR Doprinos AICS-a: 1.250.000 EUR (74,85%) Doprinos predlagača: 235.653 EUR (14,11%)
PROVEDBENA ORGANIZACIJA	**REGGIO TERZO MONDO – RTM**
CILJEVI ODRŽIVOG RAZVOJA	SDG 2; SDG 5; SDG 15

NAZIV PROGRAMA	***Dalje mjere podrške fitosanitarnom sektoru u Bosni i Hercegovini radi usklađivanja s evropskim standardima – AID 11681 (PHYTO BiH)***
LOKACIJA PROGRAMA	Bosna i Hercegovina
JEZIK PROGRAMA	engleski
PLANIRANO TRAJANJE	36 mjeseci
STVARNO TRAJANJE	41 mjesec (VNO)
KANAL FINANSIRANJA	multibilateralni
VRSTA FINANSIRANJA	bespovratna sredstva
UKUPNI BUDŽET	1.198.400,00 EUR
PROVEDBENA ORGANIZACIJA	**CIHEAM Bari**
CILJEVI ODRŽIVOG RAZVOJA	SDG 2 [T 2.a]

LISTA SKRAĆENICA

SKRAĆENICA	PUNI NAZIV / ZNAČENJE
AICS	Italijanska agencija za razvojnu saradnju
AID	Identifikacijski kod inicijativa Italijanske razvojne saradnje
AKU	Nacionalna uprava za sigurnost hrane – Albanija (Autoriteti Kombëtar i Ushqimit)
AKUNET	Sektorski informacijski sistem za upravljanje inspekcijama i kontrolama sigurnosti hrane u Albaniji
AKVMB	Nacionalna uprava za veterinarstvo i zaštitu bilja – Albanija
BIP	Border Inspection Post, granična inspekcijska stanica
CIHEAM	Centre International de Hautes Études Agronomiques Méditerranéennes (međuvladina organizacija)
COSPE	Cooperazione per lo Sviluppo dei Paesi Emergenti (nevladina organizacija)
CRAD	Climate Resilience and Agriculture Development (program Svjetske banke)
DAC	Development Assistance Committee, Odbor za razvojnu pomoć OECD-a
DGCE	Generalna direkcija za rast i promociju izvoza (MAECI)
DGCS	Generalna direkcija za razvojnu saradnju (MAECI)
EPPO	European and Mediterranean Plant Protection Organization, Evropska i mediteranska organizacija za zaštitu bilja
EU	European Union, Evropska unija (u službenim nazivima na engleskom jeziku)
FSAF	Fond za razvoj porodične poljoprivrede
GIZ	Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit
HRBA	Human Rights-Based Approach, pristup zasnovan na ljudskim pravima
ICE	Italijanska agencija za promociju izvoza i internacionalizaciju italijanskih preduzeća
IPARD	Instrument for Pre-accession Assistance for Rural Development, instrument pretpristupne pomoći za ruralni razvoj
ISO	International Organization for Standardization, Međunarodna organizacija za standardizaciju
IEC	International Electrotechnical Commission, Međunarodna elektrotehnička komisija
ISTA	International Seed Testing Association, Međunarodno udruženje za ispitivanje sjemena
ISTAT	Italijanski nacionalni institut za statistiku
ISUV	Institut za sigurnost hrane i veterinarstvo (Albanija)
MAECI	Ministarstvo vanjskih poslova i međunarodne saradnje Italije
MARD	Ministry of Agriculture and Rural Development, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja (Albanija)
MIMIT	Ministarstvo preduzeća i proizvoda Made in Italy (Italija)
OCSE	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD, prema italijanskoj skraćenici)
OSC	Organizacija civilnog društva

PHPA	Plant Health Protection Administration, Uprava Bosne i Hercegovine za zaštitu zdravlja bilja
RTM	Reggio Terzo Mondo (nevladina organizacija)
RUDA	National Livestock Registry, nacionalni albanski registar stočnog fonda
SAFIAL	Skraćeni naziv inicijative AID 12201 o sigurnosti hrane u Albaniji
SARED	Support to Agriculture and Rural Economic Development (program poljoprivrednog i ruralnog razvoja u Albaniji)
SDG	Sustainable Development Goals, ciljevi održivog razvoja
ToC	Theory of Change, teorija promjene
ToR	Terms of Reference, projektni zadatak
TQ	Transversal Question, zajedničko evaluacijsko pitanje
UE	Evropska unija (italijanska skraćenica)
UN	United Nations, Ujedinjene nacije
USD	Američki dolar
VNO	Produženje bez dodatnih troškova

1. SADRŽAJ IZVJEŠTAJA

Ova evaluacija obuhvaća tri inicijative koje financira **Talijanska razvojna suradnja** u **Albaniji i Bosni i Hercegovini**, u područjima **sigurnosti hrane, zdravlja bilja i ruralnog razvoja**: **AID 12201 (SAFIAL)**, usmjerenu na jačanje kapaciteta albanskih institucija nadležnih za kontrolu hrane te fitosanitarni i veterinarski nadzor; **AID 10916 (ALLEANZA)**, koja pruža potporu razvoju obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava u sjevernoj Albaniji; te **AID 11681 (PHYTO BiH)**, usmjerenu na jačanje fitosanitarnog sustava Bosne i Hercegovine i njegovo postupno usklađivanje s europskim standardima. Iako se provode putem različitih instrumenata, ove tri inicijative obuhvaćaju međusobno komplementarne sastavnice poljoprivredno-prehrambenih sustava dviju zemalja te predstavljaju dio šireg angažmana Italije u pružanju potpore procesu europskih integracija zemalja zapadnog Balkana.

Evaluacija je provedena u skladu s **evaluacijskim kriterijima OECD-DAC-a**, s posebnim naglaskom na utjecaj, održivost i učinkovitost, uz primjenu pristupa temeljenog na teoriji promjene i analizi doprinosa. Analiza postojeće dokumentacije dopunjena je terenskom misijom u Albaniji i Bosni i Hercegovini u srpnju 2026. godine, koja je uključivala intervjue s predstavnicima institucija, provedbenih organizacija, laboratorija, inspektorata, lokalnih organizacija i korisnika, kao i posjete objektima i poduzećima kojima je pružena potpora te naknadnu provjeru funkcioniranja sustava RUDA u Fieru. Međutim, ograničena dostupnost početnih podataka i pokazatelja ishoda koji bi bili usporedivi tijekom vremena onemogućuje kvantitativno mjerenje utjecaja. Stoga se evaluacija usredotočuje na trajnost ostvarenih rezultata, mehanizme putem kojih su intervencije pridonijele uočenim promjenama te uvjete koji omogućuju ili ograničavaju njihovu održivost.

Općenito, dostupni dokazi pokazuju da su **tri inicijative dovele do trajnih promjena koje su bile vidljive i u 2026. godini**, osobito u slučajevima kada su ulaganja u materijalnu infrastrukturu i opremu bila popraćena razvojem stručnih vještina, tehničkom pomoći i integracijom u redovite operativne aktivnosti. U okviru dviju intervencija usmjerenih na institucionalno jačanje, najznačajniji i najpouzdanije potvrđen rezultat odnosi se na očuvanje tehničkih i stručnih kapaciteta. U Albaniji su laboratoriji, kapaciteti za inspekcijski nadzor i sljedivost te dio infrastrukture podržane kroz projekt SAFIAL i dalje u uporabi, unatoč izazovima povezanima s interoperabilnošću informacijskih sustava, kontinuitetom opskrbe potrebnim materijalima i opremom te promjenama institucionalnog okvira. U Bosni i Hercegovini dijagnostičke metode, oprema, akreditacije i stručne kompetencije inspektora uglavnom su očuvane, dok institucionalna rascjepkanost i dalje ograničava potpuno usklađivanje sustava na razini cijele države. Evaluacija stoga potvrđuje značajan doprinos obiju intervencija stvaranju tehničkih preduvjeta za veće usklađivanje s pravnom stečevinom Europske unije, pri čemu im se ne pripisuju sveobuhvatne promjene sustava koje ovise o širim institucionalnim i zakonodavnim reformama.

Za projekt AID 10916 (ALLEANZA) najizravnije uočljivi učinci odnose se na nastavak korištenja proizvodnih ulaganja te očuvanje lokalnih mreža i uspostavljenih odnosa. Posjećena poduzeća i dalje koriste ulaganja podržana kroz Fond za potporu poslovanju te su u nekoliko slučajeva naknadno proširila, modernizirala ili diversificirala svoje aktivnosti. Posebno je značajna trajna uloga lokalnih suradnika, koji su i dalje prepoznati kao pouzdane osobe za pružanje informacija, savjeta i podrške poljoprivrednim proizvođačima i ruralnim poduzećima. Pozitivni učinci uočeni su i u području ekonomskog uključivanja žena, promocije lokalnih proizvoda te očuvanja proizvodnih aktivnosti u udaljenim ruralnim područjima. Jedna od mogućih slabosti jest nedovoljno razvijena sustavna povezanost između početne potpore Fonda i naknadnih izvora kreditiranja ili drugih oblika financiranja.

Tehnička održivost predstavlja jedan od najpozitivnijih nalaza svih triju inicijativa. Nasuprot tome, institucionalna, organizacijska i financijska održivost pokazuju veće razlike te ovise o raspoloživosti osoblja, redovitom financiranju, održavanju opreme, osiguravanju potrošnog materijala, tehnološkim unapređenja i sposobnosti trajnog uključivanja novouvedenih funkcija u redovito poslovanje. Aspekti zaštite okoliša potpunije su integrirani u projekt AID 10916 (ALLEANZA), dok je u dvama projektima usmjerenima na institucionalno jačanje njihov doprinos uglavnom neizravan i još uvijek nedovoljno izmjeren.

Rodna dimenzija također je sustavnije obrađena u projektu ruralnog razvoja, iako je evaluacija utvrdila značajnu zastupljenost žena na tehničkim i znanstvenim pozicijama unutar institucija koje su bile korisnici dviju intervencija usmjerenih na institucionalno jačanje.

Preporuke stoga naglašavaju potrebu da se buduće intervencije osmišljavaju u skladu sa stvarno važećim institucionalnim i pravnim okvirom te njegovim mogućim razvojem; da se od samog početka utvrde početne vrijednosti i pokazatelji ishoda; da se planira srednjoročna financijska i organizacijska održivost ulaganja; da se primijeni sustavni pristup odnosima između javnih i privatnih laboratorija; da se ojača komplementarnost s naknadnim programima i drugim partnerima; te da se osmišljavanje intervencija snažnije poveže s makroekonomskim kretanjima, lancima vrijednosti i tržištima. Za programe potpore poduzećima dodatno se preporučuje jačanje povezanosti s naknadnim financijskim instrumentima, dok bi pitanja zaštite okoliša i rodne ravnopravnosti trebalo izričitije uključiti u teorije promjene i sustave praćenja.

2. INICIJATIVE OBUHVAĆENE EVALUACIJOM

2.1 AID 12201 (SAFIAL), Institucionalno jačanje Ministarstva poljoprivrede za upravljanje sigurnošću hrane, Albanija

Projekt AID 12201 (SAFIAL) provodio je CIHEAM Bari u Albaniji, s ukupnim proračunom od 2,4 milijuna eura**.** Planirano trajanje projekta bilo je 36 mjeseci, dok je stvarno trajanje iznosilo 38 mjeseci. Projekt se provodio od maja 2021. do juna 2024. godine.

Inicijativa je pokrenuta na zahtjev Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja Albanije, s ciljem jačanja kapaciteta nadležnih tijela za inspekcijski nadzor i kontrolu uvezene hrane i biljnog materijala, kao i njihovih kapaciteta u sektoru veterinarskih službi. Projekt je bio dio bilateralne suradnje između Italije i Albanije, a već je u fazi njegova osmišljavanja unapređenje sigurnosti hrane bilo povezano s postupnim usklađivanjem Albanije s pravnom stečevinom Europske unije.

Opći cilj bio je pridonijeti poboljšanju higijenskih i sigurnosnih standarda hrane koju konzumira stanovništvo Albanije. Specifični cilj bio je ojačati kapacitete albanskih nadležnih tijela za provođenje kontrola i inspekcijskog nadzora biljnog materijala te za obavljanje njihovih nadležnosti u veterinarskom sektoru.

Strategija intervencije kombinirala je ulaganja u infrastrukturu i tehnologiju, obuku osoblja, tehničku pomoć te razvoj informacijskih sustava. Temeljna logika intervencije bila je istodobno jačanje nekoliko sastavnica sustava kontrole: kapaciteta za inspekcijski nadzor i dijagnostiku, dostupnosti informacija i upravljanja njima te funkcioniranja veterinarskih službi.

Logički okvir projekta strukturirao je intervenciju oko tri glavna rezultata..

1. Prvi rezultat odnosio se na jačanje kapaciteta Nacionalne agencije za hranu (AKU) za provođenje učinkovitog inspekcijskog nadzora hrane koja ulazi u zemlju preko luke Drač (Durrës). To je uključivalo modernizaciju granične inspekcijske postaje, obuku inspektora i

digitalizaciju postupaka kontrole. Projektom je također bilo predviđeno uspostavljanje nacionalne mreže, kojom bi upravljali Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja (MARD) i Nacionalna agencija za hranu (AKU), radi objedinjavanja informacija o kontrolama, inspekcijskim pregledima i laboratorijskim analizama.

2. Drugi rezultat bio je usmjeren na jačanje kapaciteta albanskih nadležnih tijela za procjenu sigurnosti hrane biljnog podrijetla, osobito u pogledu ostataka pesticida, te za dijagnosticiranje prisutnosti potencijalnih karantenskih štetnih organizama.U tu svrhu projekt je osigurao potporu laboratorijskoj infrastrukturi, tehničkoj opremi, analitičkim metodama i jačanju stručnih kompetencija osoblja.
3. Treći rezultat bio je usmjeren na jačanje i reorganizaciju veterinarskih službi kroz registraciju stoke i digitalizaciju povezanih podataka**.** Logičkim okvirom projekta bili su predviđeni popis i identifikacija životinja, korištenje digitalnih registara stoke te obuka veterinara o higijenskim standardima i standardima prevencije bolesti. Ova komponenta uključivala je jačanje sustava RUDA, nacionalne platforme za registraciju i sljedivost stoke, dok su komponente kontrole sigurnosti hrane obuhvaćale i informacijski sustav AKUNET**.**U skladu s tim, teorija promjene, rekonstruirana u Početnom evaluacijskom izvješću, identificira jačanje granične inspekcijske postaje u Draču, laboratorija, informacijskih sustava AKUNET i RUDA te stručnih kompetencija osoblja kao glavne mehanizme putem kojih se nastojalo unaprijediti institucionalne kapacitete za provođenje kontrola i upravljanje rizicima.

2.2 AID 10916, Savez za razvoj i promicanje obiteljskih poljoprivrednih gazdinstava u sjevernoj Albaniji

Projekt AID 10916 (ALLEANZA) provodila je organizacija **Reggio Terzo Mondo (RTM) u partnerstvu s organizacijom COSPE** te drugim talijanskim i albanskim organizacijama. Projekt se provodio od marta 2017. do novembra 2020. godine. Obuhvaćao je regije Skadar (Shkodër) i Leće (Lezhë), osobito općine Fushë Arrëz, Pukë, Vau i Dejës i Lezhë. Polazište projekta temeljilo se na središnjoj ulozi obiteljskih poljoprivrednih gazdinstava u ruralnom gospodarstvu sjeverne Albanije te potrebi za integriranim pristupom jačanju proizvodnih kapaciteta gazdinstva, organizaciji lanaca vrijednosti, pristupu tržištu, promociji lokalnih proizvoda i poboljšanju ekonomskog položaja žena u ruralnim zajednicama.

Opći cilj projekta bio je pridonijeti većoj prehrambenoj suverenosti i održivom socioekonomskom razvoju ruralnih zajednica u nepovoljnom položaju u sjevernoj Albaniji.Projektna strategija temeljila se na pristupu lancima vrijednosti **.** U planinskim područjima intervencija je bila posebno usmjerena na uzgoj ovaca i koza te upravljanje pašnjacima, dok je u nizinskim područjima, osobito u Zadrimi, naglasak bio na poljoprivrednoj proizvodnji, ekološkoj poljoprivredi i ruralnom turizmu. **Središnja komponenta projekta bio je Fond za razvoj obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava (*FSAF*), kojim su upravljale organizacije RTM i COSPE, koji je osmišljen kao mehanizam dodjele bespovratnih sredstava male vrijednosti za za neposrednu podršku proizvodnim ulaganjima obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava.** Ukupna sredstva Fonda iznosila su 404.000 eura, raspoređena kroz četiri programa financiranja: 200.000 eura za stočarsku proizvodnju, 75.000 eura za pašnjake, 76.500 eura za organsku poljoprivredu i 52.500 eura za ruralni turizam.

Međutim, FSAF nije bio zamišljen kao samostalna intervencija. Njegovim konceptom bilo je predviđeno da pristup financijskim sredstvima bude popraćen informiranjem, tehničkom pomoći i jačanjem kapaciteta korisnika, djelomično i kako bi se poljoprivredna gospodarstva i poduzeća pripremila za kasniji pristup složenijim i konkurentnijim financijskim instrumentima. Projektna

dokumentacija izričito je pozicionirala Fond **kao** komplementaran drugim instrumentima potpore koji su u tom razdoblju bili dostupni poljoprivrednom sektoru, uključujući programe IPARD II i SARED.

Vanjska evaluacija provedena u srpnju 2020. godine, tijekom završne faze projekta, utvrdila je da je provedba aktivnosti i četiriju glavnih projektnih komponenti uglavnom bila u poodmakloj fazi, unatoč određenim kašnjenjima koja su se prvenstveno mogla pripisati izvanrednim okolnostima uzrokovanima pandemijom bolesti COVID-19.Evaluacija je također identificirala dodatna postignuća, uključujući jačanje oblika udruživanja stočara, značajnu ulogu lokalnih suradnika te uspostavljanje veza s dodatnim mogućnostima potpore, uključujući nacionalne instrumente financiranja i program IPARD.

2.3 AID 11681 (PHYTO BiH), Dalje mjere podrške fitosanitarnom sektoru u Bosni i Hercegovini radi usklađivanja s evropskim standardima

Projekt AID 11681 (PHYTO BiH) provodio je CIHEAM Bari, s ukupnim proračunom od 1.198.400 eura**.** Planirano trajanje projekta bilo je 36 mjeseci, dok je stvarno trajanje iznosilo 41 mjesec. Projekt se provodio od juna 2019. do septembra 2022. godine. Inicijativa se nadovezivala na prethodne talijanske intervencije u fitosanitarnom sektoru te je predstavljala dio šireg procesa usklađivanja Bosne i Hercegovine s pravnom stečevinom Europske unije. Opći cilj projekta bio je pridonijeti jačanju nacionalnog fitosanitarnog sustava i njegovu postupnom usklađivanju sa standardima Europske unije. Specifični cilj projekta bio je uskladiti tehničke, stručne i organizacijske kapacitete tijela nadležnih za fitosanitarne analize, kontrole i inspekcijski nadzor s europskim standardima.

Strategija intervencije kombinirala je tehničku pomoć, razvoj stručnih kompetencija, razmjenu iskustava s talijanskim institucijama te ciljana ulaganja u laboratorijsku infrastrukturu i opremu. Intervencija je bila strukturirana oko četiri međusobno komplementarna rezultata.

1. Prvi rezultat odnosio se na usklađivanje tehničkog i regulatornog okvira za nadzor karantenskih štetnih organizama s europskim standardima.
2. Drugi rezultat bio je usmjeren na jačanje kapaciteta fitosanitarnih inspekcijskih službi za pravilno obavljanje njihovih nadležnosti, u skladu s pravnom stečevinom Europske unije (, kroz obuke, tehničku pomoć te izradu smjernica i primjera dobre prakse za provođenje inspekcijskih postupaka.
3. Treći rezultat odnosio se na usklađivanje rada laboratorija nadležnih za fitosanitarnu dijagnostiku i ispitivanje kvalitete sjemena s međunarodnim standardima EPPO, ISO/IEC 17025 i ISTA, kroz unapređenje opreme, metoda, postupaka i procesa akreditacije.
4. Četvrti rezultat bio je izravno usmjeren na laboratorijsko osoblje, s ciljem jačanja njihovih kapaciteta za primjenu dijagnostičkih metoda i protokola usklađenih s međunarodnim standardima.

Institucionalni korisnici obuhvatali su Upravu Bosne i Hercegovine za zaštitu zdravlja bilja (Plant Health Protection Administration, PHPA), tijela nadležna za inspekcijske poslove u Federaciji Bosne i Hercegovine, Republici Srpskoj i Brčko distriktu Bosne i Hercegovine, kao i javne institute i stručne ustanove uključene u dijagnostiku i certificiranje, posebno u Sarajevu, Mostaru i Banjoj Luci.

3. EVALUACIJSKI NALAZI I ZAKLJUČCI

3.1 Utjecaj i doprinos uočenim promjenama

Evaluacijski tim u cjelini smatra da su tri inicijative doprinijele trajnim promjenama koje su i dalje uočljive u 2026. godini, premda se razlikuju po prirodi i opsegu. Učinci koji se najjasnije mogu pripisati provedenim intervencijama odnose se na jačanje tehničkih i stručnih kapaciteta javnih institucija, nastavak korištenja proizvodnih ulaganja na obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima te usvajanje praksi i alata koji su ostali u uporabi i nakon završetka vanjskog financiranja. Međutim, dokazi su ograničeniji kada je riječ o prelasku s tih pojedinačnih promjena na sistemske transformacije, poput potpunog usklađivanja s pravnom stečevinom EU ili strukturnih promjena društveno-ekonomskih uslova na obuhvaćenim područjima.

Dodatna razina utjecaja odnosi se na kvalitetu i sigurnost poljoprivredno-prehrambenih proizvoda koji se stavljaju na tržište, kako za domaću potrošnju tako i za izvoz. Ta je povezanost bila izričito definirana u intervencijskoj logici dvaju projekata usmjerenih na institucionalno jačanje. U Albaniji je projekt AID 12201 (SAFIAL) nastojao unaprijediti higijensku ispravnost i sigurnost hrane dostupne stanovništvu kroz jačanje kapaciteta nadležnih tijela za provođenje kontrola, inspekcijskog nadzora i dijagnostičkih analiza. U Bosni i Hercegovini projekt AID 11681 (PHYTO BiH) povezivao je jačanje fitosanitarnog sustava s poboljšanjem kvalitete i fitosanitarnog statusa proizvoda koji se stavljaju na tržište te povećanjem konkurentnosti proizvođača na domaćem i međunarodnom tržištu.

Prikupljeni dokazi omogućavaju zaključak da je opisani mehanizam utjecaja vjerovatan i da i dalje djeluje. U Albaniji očuvanje kapaciteta za granične kontrole, laboratorijsku dijagnostiku i veterinarski nadzor povećava sposobnost institucija da otkriju neusklađene proizvode i smanje rizik da takvi proizvodi dospiju do potrošača. Ista logika primjenjiva je u Bosni i Hercegovini, gdje očuvanje dijagnostičkih metoda, akreditacija i inspekcijskih kapaciteta doprinosi provjeri fitosanitarnog statusa biljnih proizvoda i sadnog odnosno reprodukcijskog materijala. Ipak, ne postoje dostatni longitudinalni podaci koji bi omogućili kvantifikaciju promjena u prosječnom kvalitetu proizvoda na tržištu ili pripisivanje projektima mjerljivog smanjenja neusklađenosti i rizika za potrošače.

Isto tako, nije moguće trima intervencijama pripisati uočeni rast izvoza.

3.2 Održivost

Održivost se pokazuje kao jedan od najpozitivnijih aspekata evaluacije, osobito kada je riječ o tehničkim kapacitetima i stručnim kompetencijama. U slučaju projekta SAFIAL, tehnički kapaciteti i dalje su dostupni i u uporabi, ali njihov kontinuitet ovisi o pouzdanim mehanizmima opskrbe, dostupnosti reagensa i potrošnog materijala, zadržavanju stručnog osoblja te sposobnosti institucija da sustave i funkcije trajno integriraju u svoje redovito poslovanje.

Kod AID 10916 (ALLEANZA), održivost je posebno izražena u ulaganjima u posjećena gazdinstva i u očuvanju kompetencija i lokalnih veza, prvenstveno zahvaljujući lokalnim terenskim saradnicima. U posmatranim slučajevima ulaganja ostvarena kroz Fond za razvoj obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava (FSAF) i dalje se koriste u ekonomske svrhe. Međutim, slabije je razvijena veza s naknadnim kreditnim ili mikrofinansijskim instrumentima: mali grantovi djelotvorno su podržali početna ulaganja, ali nije uočen strukturiran put koji bi preduzeća u narednim fazama rasta vodio prema stabilnom pristupu lokalnom finansijskom sistemu.

Kod AID 11681 (PHYTO BiH) održavanje opreme, raspoloživost kvalifikovanog osoblja i kontinuitet akreditacija u cjelini su na odgovarajući način osigurani, ali kroz veoma različite modele.

Pojedini instituti u većoj mjeri zavise od javnih sredstava, dok Poljoprivredni institut u Banjoj Luci ima specifičan model javne ustanove izrazito usmjerene na ostvarivanje vlastitih prihoda. Složeno institucionalno uređenje Bosne i Hercegovine ujedno predstavlja strukturno ograničenje potpunoj integraciji funkcija i njihovoj održivosti na državnom nivou.

Evaluacija, dakle, ukazuje na općenito visok nivo tehničke održivosti, dok institucionalna i finansijska održivost u većoj mjeri zavise od sposobnosti nacionalnih sistema da preuzmu tekuće troškove, potrebe za osobljem, unapređenja i funkcije uvedene projektima.

Okolišnoj održivosti u trima inicijativama posvećena je različita pažnja i ona je slabije dokumentovana od ostalih dimenzija održivosti. Okolišna komponenta najizraženija je u AID 10916 (ALLEANZA), čiji je specifični cilj uključivao održivo upravljanje ruralnim područjima i koji je promovisao organsku poljoprivredu, očuvanje germplazme i lokalnih sorti, održivo upravljanje pašnjacima te prakse usmjerene na očuvanje plodnosti tla i biološke raznolikosti.

U dvjema institucionalnim inicijativama, AID 12201 (SAFIAL) i AID 11681 (PHYTO BiH), doprinos okolišu uglavnom je posredan. Okolišna održivost stoga predstavlja pozitivnu, ali još uvijek slabo mjerenu dimenziju, koju bi u budućim intervencijama trebalo izričitije uključiti u teoriju promjene i sistem pokazatelja.

3.3 Djelotvornost

Tri inicijative općenito pokazuju dobru razinu učinkovitosti, osobito u ostvarivanju ciljeva koji su bili pod izravnom kontrolom projekata. Rezultati su, međutim, manje ujednačeni kada je riječ o ciljevima čije je ostvarenje pretpostavljalo šire zakonodavne, institucionalne ili tržišne promjene.

AID 12201 (SAFIAL) konkretno je ojačao operativne kapacitete albanskih institucija nadležnih za sigurnost hrane i veterinarske poslove. Laboratorije, granične kontrole i određene informacione funkcije i dalje su operativne. Ipak, djelotvornost nije jednako izražena u digitalnim sistemima i međuinstitucionalnoj integraciji, koji i dalje predstavljaju nepotpuno ostvarene elemente očekivane promjene.

AID 10916 (ALLEANZA) pokazuje dobru djelotvornost modela koji je kombinovao male grantove, tehničku pomoć i trajnu prisutnost na terenu. Uočena ulaganja odgovaraju potrebama porodičnih gazdinstava i u nizu slučajeva podstakla su preradu i diversifikaciju aktivnosti. Uloga lokalnih saradnika također predstavlja naročito uspješan rezultat u pogledu ukorijenjenosti u lokalnim zajednicama. Glavna slabost, kako je već istaknuto, odnosi se na ograničenu povezanost Fonda s naknadnim finansijskim instrumentima.

Kod AID 11681 (PHYTO BiH) djelotvornost je visoka u tehničkim komponentama: jačanju laboratorija, dijagnostičkim metodama, akreditacijama, kompetencijama inspektora i stručnoj saradnji. Međutim, samo je djelimično ostvaren širi cilj harmonizacije nacionalnog fitosanitarnog sistema, jer i dalje postoje institucionalna fragmentiranost i regulatorne praznine na koje intervencija nije mogla neposredno utjecati.

Opći zaključak evaluacije stoga je da su inicijative bile najučinkovitije u područjima u kojima je uzročno-posljedična povezanost između provedenih aktivnosti, razvijenih kapaciteta i operativnih promjena bila relativno izravna i pod neposrednim utjecajem projekta. S druge strane, projekti su se suočavali s većim ograničenjima u slučajevima kada je ostvarivanje rezultata ovisilo o institucionalnim reformama, koordinaciji između tijela javne uprave ili razvoju tržišta i financijskih sustava koji su bili izvan djelokruga pojedinačnih projekata.

3.4 Efikasnost

Efikasnost triju inicijativa može se u cjelini ocijeniti zadovoljavajućom, uprkos vremenskim pomjeranjima i određenim proceduralnim poteškoćama.

Efikasnost nije bila prioritetni predmet evaluacijske misije, koja je, u skladu s Projektnim zadatkom, analizu prvenstveno usmjerila na utjecaj, održivost i djelotvornost.

3.5 Usklađenost

Tri inicijative pokazuju visok stupanj usklađenosti, kako unutarnje tako i u odnosu na strateški pristup Italijanske razvojne suradnje prema zapadnom Balkanu u vrijeme njihova osmišljavanja i financiranja. One obuhvaćaju različite, ali međusobno komplementarne razine istog poljoprivredno-prehrambenog sustava. Sami Projektni zadaci prepoznaju tu komplementarnost te kao zajednički cilj navode unapređenje ukupnog funkcioniranja i pouzdanosti poljoprivredno-prehrambenog lanca.

Posebno značajan element vanjske usklađenosti proizlazi iz komplementarnosti s intervencijama Svjetske banke. U Albaniji je program Climate Resilience and Agriculture Development (CRAD), vrijedan približno 70 miliona američkih dolara, koristio SAFIAL kao tehničku referencu za svoju komponentu graničnih kontrola.

I u Bosni i Hercegovini AID 11681 (PHYTO BiH) uklopio se u već postojeći proces međunarodne pomoći fitosanitarnom sektoru.

3.6 Relevantnost

Relevantnost triju inicijativa visoka je kako u odnosu na potrebe korisnika tako i u odnosu na institucionalne prioritete i proces približavanja Evropskoj uniji.

Glavno ograničenje odnosi se na sposobnost prvobitnih projektnih rješenja da u potpunosti predvide određene strukturne prepreke: institucionalnu fragmentiranost u Bosni i Hercegovini, poteškoće u integraciji sistema i nadležnosti u Albaniji te, u slučaju AID 10916 (ALLEANZA), potrebu da se preduzećima u srednjem roku omogući pristup dodatnim izvorima finansiranja.

3.7 Međusektorska pitanja: rod, prava, uključivanje i okoliš

Međusektorska pitanja imaju različitu važnost u trima inicijativama. Ove dimenzije snažno su integrisane u AID 10916 (ALLEANZA), dok su u dvjema institucionalnim intervencijama prisutne uglavnom posredno, jer je glavni kanal ostvarivanja koristi unapređenje javnih usluga kontrole, sigurnosti hrane i fitosanitarne zaštite.

U pogledu rodne ravnopravnosti i uključivosti, projekt AID 10916 (ALLEANZA) primijenio je najizravniji i najjasnije definiran pristup. Projekt se izričito poziva na ciljeve održivog razvoja (SDG) 5 i 15 te se bavi položajem žena u ruralnim zajednicama sjeverne Albanije, koje karakteriziraju ograničene ekonomske mogućnosti i visoka zastupljenost ženskog rada na obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima. Prikupljeni dokazi pokazuju da je ova komponenta rezultirala trajnim odnosima i gospodarskim aktivnostima koje su i dalje funkcionalne, iako raspoloživi podaci nisu dostatni za kvantificiranje ukupnog učinka na prihode ili ekonomsku samostalnost žena.

Nasuprot tome, u projektima AID 12201 (SAFIAL) i AID 11681 (PHYTO BiH) rodna ravnopravnost nije središnja dimenzija teorije promjene. Ipak, u projektu SAFIAL značajan udio osoblja u institucijama korisnicama činile su žene.

Dimenzija ljudskih prava očituje se prvenstveno kroz neizravne mehanizme djelovanja. U dvjema institucionalnim intervencijama jačanje sistema sigurnosti hrane i fitosanitarne zaštite doprinosi sposobnosti javnih institucija da štite potrošače, osiguraju pouzdanije kontrole i pružaju usluge

usklađene sa standardima. Nasuprot tome, projekt AID 10916 (ALLEANZA) djeluje izravnije kroz omogućavanje pristupa ekonomskim prilikama, sudjelovanje žena te uključivanje malih poljoprivrednih proizvođača i ruralnih zajednica u nepovoljnom položaju. Međutim, nema dokaza da su tri intervencije izvorno bile koncipirane na osnovu izričitog pristupa zasnovanog na ljudskim pravima (HRBA), uz sistematsku identifikaciju nosilaca prava i nosilaca obaveza te odgovarajućih pokazatelja.

Kada je riječ o zaštiti okoliša, ova je dimenzija posebno izražena u projektu AID 10916 (ALLEANZA), kroz promicanje organske poljoprivrede, održivog upravljanja pašnjacima, očuvanja genetskih resursa i lokalnih sorti, primjenu praksi koje pridonose očuvanju plodnosti tla te promicanje biološke raznolikosti. U dvjema institucionalnim intervencijama doprinos okolišu uglavnom je posredan, kroz fitosanitarni nadzor, kontrolu karantenskih štetnih organizama i jačanje kapaciteta za praćenje i dijagnostiku. Glavna zajednička slabost odnosi se na mjerenje: ne postoje dostatni pokazatelji ishoda za procjenu dugoročnih učinaka na biološku raznolikost, upotrebu pesticida, tlo, vodu ili otpornost na klimatske promjene.

U cjelini se smatra da AID 10916 (ALLEANZA) pruža najrazrađenije iskustvo u oblasti uključivanja, rodne ravnopravnosti i okolišne održivosti, dok AID 12201 (SAFIAL) i AID 11681 (PHYTO BiH) prvenstveno doprinose jačanjem javnih usluga koje štite potrošače i proizvođače.

4. PREPORUKE

1. Osigurati potpunu usklađenost intervencija s važećim institucionalnim okvirom i njegovim očekivanim razvojem

Osmišljavanje novih intervencija trebalo bi započeti ažuriranom procjenom institucionalnih nadležnosti, pravnog okvira, reformi koje su u tijeku te mogućih procesa integracije ili preraspodjele funkcija između tijela javne uprave i agencija. To je posebno važno kada se intervencijama finansiraju laboratorije, informacioni sistemi, kontrolne funkcije ili drugi kapaciteti koji bi trebali opstati nakon završetka projekta. Ključno je jasno utvrditi tko će biti odgovoran za pojedine funkcije u srednjoročnom razdoblju, tko će biti vlasnik opreme i sustava, tko će snositi troškove njihova rada i održavanja te na koji će se način osigurati razmjena podataka i interoperabilnost sustava.

U slučajevima institucionalne reorganizacije, ovu analizu moglo bi dopuniti poređenje s pravnim i organizacionim rješenjima primijenjenim u drugim uporedivim zemljama, posebno državama članicama Evropske unije ili zemljama koje su nedavno prošle kroz slične procese usklađivanja s pravnom stečevinom EU. Usporedna analiza dobrih praksi ne bi trebala podrazumijevati jednostavno preuzimanje inozemnih modela, nego bi trebala pomoći u prepoznavanju alternativnih institucionalnih i organizacijskih rješenja za raspodjelu nadležnosti, očuvanje neovisnosti stručnih funkcija, koordinaciju nadležnih tijela te upravljanje sustavima kontrole i nadzora.

Evaluacija pokazuje da tehnički kvalitetna ulaganja mogu izgubiti dio svojeg potencijala ako se uvode u institucionalno rascjepkane sustave ili strukture koje su naknadno obuhvaćene reorganizacijom. Sposobnost praćenja i podrške institucionalnim promjenama stoga bi trebalo smatrati sastavnim dijelom dizajna intervencije.

U Bosni i Hercegovini posebnu pozornost trebalo bi posvetiti jačanju koordinacijskih funkcija Uprave BiH za zaštitu zdravlja bilja (PHPA) na državnoj razini, osobito u području usklađivanja fitosanitarnih postupaka, planiranja aktivnosti nadzora i razmjene informacija. Uz puno poštivanje postojećih nadležnosti, institucije Federacije Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Brčko distrikta

Bosne i Hercegovine trebalo bi uključiti u izradu i primjenu zajedničkih protokola za inspekcije, uzorkovanje i korištenje dijagnostičkih kapaciteta. Jedno od mogućih operativnih rješenja bilo bi uspostavljanje stalnog mehanizma tehničke koordinacije, uz nadogradnju i postupnu integraciju postojećih informacijskih sustava, uključujući ApPhyto.

Adresirati preporuke i načini provedbe: preporuka je prvenstveno upućena Talijanskoj agenciji za razvojnu suradnju (AICS), provedbenim organizacijama i partnerskim institucijama. Mogla bi se provesti tako što bi se tokom formulacije projekta predvidjela zajednička institucionalna analiza s utvrđenim nadležnostima, odgovornostima i planiranim reformama, koja bi se ažurirala prilikom ključnih revizija projekta.

2. Uspostaviti početne vrijednosti, pokazatelje ishoda i sustave praćenja od samog početka projekta, koji će ostati primjenjivi i u srednjoročnom razdoblju

Budući projekti trebali bi posvetiti veću pažnju mjerljivosti očekivanih promjena. Logičke matrice evaluiranih inicijativa uglavnom su snažnije u mjerenju neposrednih rezultata (outputa) nego u provjeri ishoda (outcomea) i učinaka koji nastaju nakon završetka finansiranja. Stoga bi odgovarajući pristup podrazumijevao utvrđivanje početnih vrijednosti već na početku projekta za pokazatelje koji su stvarno potrebni za procjenu promjena te odabir ograničenog broja pokazatelja ishoda, uz izbjegavanje sustava praćenja koji su pretjerano složeni ili zahtjevni za dugoročno održavanje. Za intervencije usmjerene na institucionalno jačanje takvi bi pokazatelji mogli uključivati, primjerice, stvarnu uporabu razvijenih kapaciteta, opseg i kvalitetu inspekcijskih pregleda, vrijeme potrebno za pružanje usluga, utvrđene slučajeve neusklađenosti s propisanim zahtjevima te stupanj korištenja dijagnostičkih laboratorijskih kapaciteta. Kad god je to moguće, sustave praćenja trebalo bi temeljiti na podacima koje partnerske institucije mogu nastaviti prikupljati i nakon završetka projekta.

Prema informacijama Ureda AICS-a u Tirani, ovi elementi već su uključeni u kasniju inicijativu „RURALBANIA", odnosno „Inicijativu podrške i promocije tradicionalne poljoprivredne proizvodnje radi održivog razvoja ruralnih područja Albanije" (AID 012590/03/6), koju provodi ista organizacija civilnog društva RTM. Budući da RURALBANIA nije bila obuhvaćena ovom evaluacijom i da njena projektna dokumentacija nije analizirana, ovaj navod služi isključivo kao informacija o programskom kontinuitetu, bez evaluacijske ocjene naredne inicijative.

Adresati preporuke i načini provedbe: preporuka je upućena Talijanskoj agenciji za razvojnu suradnju (AICS)i provedbenim organizacijama, u saradnji s institucijama korisnicama. Predlaže se da se u fazi formulacije predvide posebna sredstva i odgovornosti za početno prikupljanje podataka, definisanje pokazatelja ishoda i njihovu integraciju u informacione sisteme partnera.

3. Izraditi višegodišnji plan tehničke, organizacijske i financijske održivosti ulaganja već u fazi osmišljavanja projekta

Održivost bi trebalo promatrati kao sastavni dio osmišljavanja projekta, a ne kao uvjet koji se procjenjuje tek po njegovu završetku. Svako ulaganje u laboratorije, informacijske sustave, opremu ili akreditirane postupke trebalo bi biti popraćeno procjenom redovitih troškova rada i održavanja te utvrđivanjem izvora njihova financiranja. Ti troškovi uključuju održavanje i kalibraciju opreme, reagense i potrošni materijal, obnovu akreditacija, nadogradnju informacijskih sustava, sigurnost podataka te osiguravanje kvalificiranog osoblja. Evaluacija pokazuje da trajnost uspostavljenih kapaciteta u znatnoj mjeri ovisi o sposobnosti institucija korisnica da navedene troškove uključe u svoje redovite proračune i operativne postupke. Već je prethodna evaluacija SAFIAL-a naglasila potrebu za višegodišnjim finansijskim obavezama, planovima održavanja i raspoloživošću

specijalizovanog osoblja. Stoga bi osmišljavanje projekta trebalo uključivati realnu procjenu sposobnosti partnerskih institucija da održe očekivanu razinu pružanja usluga nakon završetka vanjskog financiranja.

Posebna pažnja mogla bi se posvetiti kontinuitetu i punoj operativnosti kontrola u luci Drač (Durrës), imajući u vidu značaj ove luke za poljoprivredno-prehrambene tokove u Albaniji. Očuvanje odgovarajućih inspekcijskih kapaciteta te kapaciteta za uzorkovanje i analizu doprinosi osiguravanju kvaliteta i sigurnosti uvezenih proizvoda i smanjenju rizika od unošenja štetnih organizama. Pouzdan rad ovog kontrolnog mjesta, dodatno i posredno, doprinosi zaštiti zdravstvene ispravnosti domaće proizvodnje, a time i uslovima koji podržavaju njeno plasiranje na domaća i strana tržišta.

Adresati preporuke i načini provedbe: preporuka je upućena Talijanskoj agenciji za razvojnu suradnju (AICS), provedbenim organizacijama i institucijama korisnicama, koje su prvenstveno odgovorne za održavanje ulaganja. Predlaže se da se prije realizacije ulaganja s partnerima usaglase planovi održivosti koji obuhvataju tekuće troškove, upravljačke odgovornosti i predviđene izvore finansiranja.

4. Definisati sistemsku strategiju kojom se utvrđuju odgovarajuće uloge javnih i privatnih laboratorija

Budućim ulaganjima u laboratorijske kapacitete trebala bi prethoditi analiza stvarne potražnje za uslugama i uloge koju već imaju privatni pružaoci usluga. Samo utvrđivanje raspoloživosti opreme i osoblja nije dovoljno, potrebno je također razumjeti koje su analize potrebne, kome su potrebne, koliko često, pod kojim financijskim uvjetima te u kojim rokovima se očekuje dobivanje rezultata. Planiranje bi stoga trebalo jasno odrediti koje funkcije moraju ostati u javnom sektoru jer su povezane s nadzorom, službenim kontrolama, prevencijom i zaštitom javnog interesa, a koje mogu obavljati i akreditovane privatne laboratorije. Cilj bi trebao biti uspostavljanje učinkovitog i održivog sustava u cjelini, uz izbjegavanje dupliciranja nedovoljno iskorištenih kapaciteta te istodobno očuvanje ključnih javnih funkcija čije se pružanje ne može određivati isključivo na temelju tržišne potražnje. U tom okviru moguće je podržati i modele javnih laboratorija koje ostvaruju dio vlastitih prihoda, pod uslovom da se time ne umanjuje obavljanje njihovih institucionalnih zadataka.

Adresati preporuke i načini provedbe: preporuka je prije svega upućena nadležnim tijelima partnerskih zemalja, uz moguću tehničku podršku Talijanskoj agenciji za razvojnu suradnju (AICS) i provedbenih organizacija. Predlaže se analiza potražnje za dijagnostičkim uslugama i provođenje konsultacija među institucijama, javnim laboratorijama i privatnim pružaocima usluga kako bi se utvrdili komplementarnost, osnovne funkcije i kriteriji korištenja raspoloživih kapaciteta.

5. Planirati inicijative kao dio povezanog niza ulaganja, a ne kao izolovane intervencije

Kad god je to moguće, tijekom osmišljavanja novih inicijativa trebalo bi sustavno analizirati ulaganja koja su već financirana ili se planiraju financirati kroz Italijansku razvojnu suradnju, Europsku uniju, Svjetsku banku i druge relevantne partnere, uz utvrđivanje specifičnog doprinosa koji predložena intervencija može ostvariti.Time se omogućava izbjegavanje dupliciranja, usmjeravanje sredstava na stvarne nedostatke i, prije svega, povećanje obima ostvarenih učinaka. Iskustvo SAFIAL-a posebno je ilustrativno: kasniji program Svjetske banke CRAD koristio je taj projekt kao tehničku referencu za komponentu graničnih kontrola i nastavlja širiti analitičke kapacitete laboratorije u Draču nadovezujući se na prethodna ulaganja. I u Bosni i Hercegovini italijanska intervencija bila je dio

šireg niza međunarodnih programa jačanja fitosanitarnog sektora. Komplementarnost bi se, prema tome, mogla planirati već u fazi dizajna, uz identifikovanje ne samo postojećih intervencija nego i mogućih narednih faza konsolidacije.

Ovaj pristup mogao bi se operacionalizirati kroz zajedničku analizu postojećeg stanja i prethodnih ulaganja, u suradnji s Talijanskom agencijom za razvojnu suradnju (AICS) i institucijama korisnicama, kako bi se utvrdili kapaciteti i objekti koji su još uvijek u funkciji, potrebe za njihovom nadogradnjom te mogućnosti za maksimalno iskorištavanje postojećih resursa. Buduće intervencije tako bi mogle dati prednost konsolidaciji i integraciji prethodno razvijene infrastrukture, stručnih kompetencija i informacijskih sustava, uz uvođenje novih ulaganja samo ondje gdje postoje jasno dokazani nedostaci i potrebe. Takav pristup također bi omogućio oslanjanje na institucionalne odnose i suradnju uspostavljene kroz ranije projekte, uz izbjegavanje preklapanja i dupliciranja.

Adresati preporuke i načini provedbe: preporuka je prvenstveno upućena DGCS-u i Talijanskoj agenciji za razvojnu suradnju (AICS), u okviru njihovih nadležnosti za programiranje i koordinaciju. Mogla bi se realizovati periodičnim mapiranjem intervencija glavnih razvojnih partnera i organizovanjem konsultacija tokom formulacije, radi utvrđivanja komplementarnosti, mogućnosti sufinansiranja i potencijalnih narednih faza ulaganja.

6. Povezati dizajn intervencija s analizom makroekonomskih kretanja, lanaca vrijednosti i tržišnih strategija

Intervencijama usmjerenim na jačanje poljoprivredno-prehrambenih sistema trebala bi prethoditi dovoljno detaljna analiza makroekonomskih i sektorskih kretanja koja određuju mogućnosti i ograničenja relevantnih lanaca vrijednosti. Osim tehničkih i institucionalnih potreba, analiza bi trebala obuhvatiti strukturu proizvodnje i preduzeća, promjene potražnje, trgovinske tokove, produktivnost i dodanu vrijednost, glavna odredišna tržišta, pristup kreditima, logističke i trgovinske prepreke te tržišni položaj lokalnih proizvoda.

Za Italijansku razvojnu saradnju korisno bi bilo već tokom formulacije provjeriti mogu li ovakvi projekti, i u kojoj mjeri, imati koristi od snažnije povezanosti s organizacionim jedinicama Ministarstva vanjskih poslova i međunarodne saradnje Italije (MAECI) nadležnim za ekonomsku diplomatiju i internacionalizaciju (DGCE), kao i, šire posmatrano, s instrumentima koordinacije MAECI-ja i Ministarstva preduzetništva i proizvoda 'Made in Italy' (MIMIT). Ovo je posebno važno kada jačanje proizvodnih, zdravstvenih i fitosanitarnih standarda može neposredno utjecati na sposobnost lokalnih lanaca vrijednosti da pristupe tržištima i uspostave poslovne veze s italijanskim subjektima.

U tom smislu, trebalo bi, od slučaja do slučaja, procijeniti mogućnosti komplementarnosti između ciljeva razvojne suradnje, razvoja lanaca vrijednosti u partnerskim zemljama i širih strategija internacionalizacije talijanskog gospodarskog sustava, uz očuvanje primarne razvojne svrhe intervencija i njihove usklađenosti s prioritetima zemalja korisnica.

Ured Talijanske agencije za razvojnu suradnju (AICS) u Tirani navodi da je u naknadnoj inicijativi RURALBANIA veći naglasak stavljen na povezivanje proizvođača s tržištima i usmjeravanje aktivnosti na specifične lance vrijednosti, što je u skladu s ovom preporukom. Budući da navedena inicijativa nije bila obuhvaćena ovom evaluacijom, ova se informacija navodi isključivo kao kontekstualni podatak koji ilustrira programski kontinuitet.

Adresati preporuke i načini provedbe: preporuka je upućena Talijanskoj agenciji za razvojnu suradnju (AICS-u) i organizacijama zaduženim za formulaciju, uz moguće uključivanje nadležnih struktura MAECI-ja i ekonomskih institucija partnerskih zemalja. Predlaže se dopuna studija

izvodljivosti analizama lanaca vrijednosti i tržišta, uz odgovarajuće uključivanje privrednih subjekata i organizacija proizvođača.

7. Dopuniti instrumente bespovratne potpore poduzećima strukturiranim pristupom naknadnim izvorima financiranja

Iskustvo sjeverne Albanije potvrđuje vrijednost kombinovanja podrške početnim ulaganjima s tehničkom pomoći i podrškom na lokalnom nivou. Kako bi se ojačala sposobnost poduzeća za rast i razvoj nakon završetka projekta, bilo bi korisno od samog početka uspostaviti veze s bankama, mikrofinancijskim institucijama, jamstvenim fondovima, javnim kreditnim programima i drugim dostupnim financijskim instrumentima. Grant bi stoga trebalo posmatrati kao početnu fazu šireg procesa u kojem preduzeća postepeno razvijaju sposobnosti finansijskog planiranja i pristupa narednim izvorima kapitala. Cilj nije zamijeniti grantove kreditima, nego osigurati kontinuitet između početne podrške, konsolidacije poslovanja i naknadnih ulaganja.

Lokalni saradnici i drugi akteri koji su pokazali da održavaju veze s korisnicima mogu imati korisnu ulogu u pružanju podrške i usmjeravanju prema tim instrumentima. S obzirom na kontinuitet djelovanja uočen u sjevernoj Albaniji, bilo bi primjereno, u suradnji s nadležnim tijelima, razmotriti mogućnosti formalnog priznavanja i trajnijeg uključivanja uloge lokalnih suradnika u lokalne mehanizme ruralnog razvoja, čime bi se njihov doprinos mogao nastaviti koristiti i nakon završetka pojedinačnih projektnih ciklusa.

Ured Talijanske agencije za razvojnu suradnju (AICS) u Tirani navodi da je podrška proizvođačima u pristupu izvorima finansiranja različitim od grantova već razvijena u okviru kasnije inicijative RURALBANIA. Taj se navod ovdje uključuje kao element programskog kontinuiteta, budući da navedena inicijativa nije bila predmet ove evaluacije.

Adresati preporuke i načini provedbe: preporuka je upućena Talijanskoj agenciji za razvojnu suradnju (AICS), organizacijama civilnog društva i drugim provedbenim subjektima uključenim u razvoj ruralnih preduzeća. Provedba bi mogla uključivati operativne sporazume s finansijskim institucijama i javnim programima podrške, uz savjetovanje i finansijsku pripremu preduzeća i korištenje potencijala lokalnih terenskih saradnika.

8. Izričitije integrisati okolišnu dimenziju u teoriju promjene i sistem praćenja

Okolišnu dimenziju trebalo bi tretirati kao suštinski dio logike poljoprivredno-prehrambenih intervencija, a ne samo kao međusektorsko pitanje koje se naknadno provjerava Pokazatelje bi trebalo odabrati u skladu sa stvarno planiranim aktivnostima te bi, prema potrebi, mogli obuhvaćati biološku raznolikost i lokalne sorte, održivo upravljanje pašnjacima, korištenje vode, plodnost tla, uporabu pesticida, očuvanje prirodnih resursa, otpornost na klimatske promjene te okolišne učinke infrastrukture.. AID 10916 (ALLEANZA) izričitije je uključio ove aspekte, između ostalog kroz održivu poljoprivredu, očuvanje germplazme i upravljanje ruralnim resursima. Međutim, evaluacija ne raspolaže dostatnim podacima za pouzdano mjerenje srednjoročnih učinaka na okoliš. U budućim intervencijama bilo bi, stoga, preporučljivo od samog početka utvrditi očekivane okolišne učinke, način njihovog mjerenja i institucije koje će nastaviti praćenje.

Adresati preporuke i načini provedbe: preporuka je upućena Talijanskoj agenciji za razvojnu suradnju (AICS) i provedbenim organizacijama, u saradnji s partnerskim institucijama nadležnim za okoliš. Predlaže se da se već u fazi formulacije utvrde glavni očekivani okolišni učinci, definiše ograničen broj mjerljivih pokazatelja i jasno dodijele odgovornosti za prikupljanje i ažuriranje podataka.

9. Sistematičnije integrisati rodnu dimenziju u projektovanje i mjerenje rezultata

Pažnju posvećenu rodnoj ravnopravnosti trebalo bi prilagoditi prirodi intervencije i uključiti je već u fazi formulacije. U programima teritorijalnog razvoja moguće je definisati specifične rezultate u pogledu pristupa žena ulaganjima, uslugama, obuci, prihodima i preduzetničkim mogućnostima. AID (ALLEANZA) pruža praktičan primjer kroz osnivanje grupa proizvođačica, obuku i podršku ekonomskim inicijativama. U institucionalnim programima, u kojima rodna ravnopravnost ne mora nužno biti neposredan cilj, ipak je moguće pratiti učešće i napredovanje žena i muškaraca u karijeri, pristup obuci i raspodjelu koristi. Cilj bi trebao biti izbjegavanje kako isključivo formalnog tretiranja ove teme tako i uvođenja pokazatelja koji nisu povezani za prirodu intervencije, pri čemu prednost treba dati rezultatima i podacima koji su stvarno korisni za procjenu učinaka povezanih s rodnom ravnopravnošću.

Adresati i način provedbe: preporuka je upućena Talijanskoj agenciji za razvojnu suradnju (AICS) i provedbenim organizacijama inicijativa, uz uključivanje institucija korisnica. Predlaže se da se u fazi formulacije provede rodna analiza primjerena prirodi intervencije te predvide specifični rezultati, pokazatelji razvrstani prema spolu i periodične provjere stvarne raspodjele koristi.